

мінскага прафесійнага таварыства фармацэўтаў, якое дзейнічала нелегальна з 1904 г. У першы год таварыства налічвала 34 члены і яго легальная дзейнасць ахоплівала шэраг пытанняў, якія былі звязаны з урэгуляваннем непаразуменняў паміж служачымі і ўладальнікамі аптэк, дапамогай членам, якія цярпелі нястачу. Наперакор забароне ўлады цэнтральнае месца ў працы мінскай арганізацыі фармацэўтаў займала кіраўніцтва стачачнай барацьбой. Аб гэтым сведчаць факты ўдзелу таварыства ў забастовачным руху фармацэўтаў Мінска (студзень — люты, лістапад 1905 г.), Барысава (красавік 1906), арганізацыя байкотаў супраць незаконнага звальнення служачых. Гэты бок дзейнасці таварыства не мог застацца незаўважаным мясцовай уладай і, прызнаўшы працу мінскай арганізацыі фармацэўтаў «пагражаючай грамадскай бяспецы і спакою», губернская прысутнасць па справах аб таварыствах у ліпені 1908 г. вырашыла забараніць яго¹⁷.

У сакавіку 1907 г. спрабавалі зрабіць сваё аб'яднанне прадстаўнікі тэхнічнай інтэлігенцыі — землямеры. У статуте таварыства землямераў Паўночна-Заходняга краю зазначалася, што мэтай арганізацыі з'яўляецца абарона прафесійных інтарэсаў яе членаў, а таксама забеспячэнне магчымасці ўсім установам і прыватным асобам карыстацца паслугамі вопытных спецыялістаў межавай справы. Аднак улады не дазволілі стварэння гэтай арганізацыі. Двойчы разглядаючы пададзеную заяву, Мінская губернская прысутнасць па справах аб таварыствах адмовіла ў рэгістрацыі арганізацыі. Прычыны нежадання ўлад зацвярджаць падобныя таварыствы дастаткова канкрэтна выказаны віцебскім губернатарам у чэрвені 1909 г., калі на яго імя таксама была пададзена заява ад групы землямераў. У сакрэтным лісце губернатар пісаў, што «непажадана дапушчэнне сходаў, на якіх маглі б абмяркоўвацца і падвргацца крытыцы як распараджэнні непасрэднага начальства, так і землеўпарадкавальных камісій...»¹⁸.

Тым не менш у складаных грамадска-палітычных умовах пачатку XX ст. на тэрыторыі Беларусі існавалі розныя таварыствы, якія аб'ядноўвалі пэўныя катэгорыі інтэлігенцыі. Прычым у разглядаемы перыяд назіраецца рост колькасці добраахвотных арганізацый, у якія ўцягваюцца новыя слаі інтэлігенцыі. Пашырэнне дыяпазону іх дзейнасці тлумачыцца як грамадскім уздымам, так і аб'ектыўнымі патрабаваннямі сацыяльна-эканамічнага і культурнага развіцця.

¹ Гл.: Поляк М. А. // Беларуская мэдычная думка. 1927. № 9-12. С. 106.

² Гл.: Минский листок. 1899. 7, 23 февраля.

³ Гл.: Устав минского Общества любителей изящных искусств. Мн., 1899. С. 3.

⁴ Гл.: Отчет Общества взаимного вспомоществования учителям и учительницам народных училищ Витебской губернии за 1907 г. Витебск, 1908. С. 10—11.

⁵ Гл.: Отчет о деятельности Общества взаимного вспомоществования учащим и учившим в народных училищах Минской губернии за 1912 г. Мн., 1913. С. 4.

⁶ Гл.: Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Ф. 458, воп. 1, спр. 342, арк. 40—41, 94—95.

⁷ Наша Ніва. 1907. 8 (21) ліпеня.

⁸ НАРБ. Ф. 295, воп. 1, спр. 7557а, арк. 87—89, 104.

⁹ 1905 год в Белоруссии: Сборник статей, воспоминаний и материалов. Мн., 1925. С. 121.

¹⁰ Гл.: Базилевич К. В. Очерки по истории профессионального движения работников связи. М., 1925. С. 427, 184, 214.

¹¹ Полное собрание законов Российской империи. Спб., 1909. Т. 26, № 27479.

¹² Гл.: НАРБ. Ф. 306, воп. 1, спр. 6, арк. 8; ф. 2649, воп. 1, спр. 37, арк. 25.

¹³ Там жа. Ф. 306, воп. 1, спр. 6, арк. 20.

¹⁴ Там жа. Спр. 4, арк. 32; 1905 год у Беларусі: Зб. архіўных дакументаў. Мн., 1926, С. 23.

¹⁵ Гл.: Зильберг И. Профессиональное движение служащих фармацевтов. М., 1930. С. 31.

¹⁶ НАРБ. Ф. 2649, воп. 1, спр. 2, арк. 3, 32.

¹⁷ Там жа. Ф. 306, воп. 1, спр. 4, арк. 3—35.

¹⁸ Там жа. Ф. 2649, воп. 1, спр. 229, арк. 2.

А. В. ДАВІДОВІЧ

ПАЛІТЫЧНАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ З. Х. ЖЫЛУНОВІЧА (1917 — пач. 1918 г.)

Цікавасць, што прабудзілася сёння да вывучэння і асэнсавання гісторыі Айчыны, паставіла складаную задачу — вярнуць з небыцця імёны людзей, якія па волі лёсу на крутых пераломках гісторыі не толькі актыўна ўплывалі на ход гістарычнага працэсу, але змаглі захаваць да канца адданасць ідэалам дэмак-

раты, сацыяльнага і нацыянальнага адраджэння сваёй краіны. Злавесны ярлык «нацыянал-дэмакрата» выкрэсліў у сярэдзіне 30-х гадоў з нашай гісторыі шэраг выдатнейшых палітычных дзеячаў таго часу.

Адным з іх з'яўляецца Зміцер Хведаравіч Жылуновіч (Цішка Гартны) (1887—1937) — вядомы палітычны, дзяржаўны і грамадскі дзеяч, член ЦК БСГ, лідэр яе левага крыла, камісар Белнацкама, сакратар Цэнтральнага бюро беларускіх камуністычных секцый пры ЦК РКП(б), старшыня першага Часовага рэвалюцыйнага рабоча-сялянскага ўрада Беларусі, акадэмік АН БССР, рэдактар часопіса «Полымя», газет «Дзянніца», «Савецкая Беларусь», вядомы паэт і пісьменнік.

У пачатку 1915 г. у Пецярбурзе рабочы-фрэзероўшчык З. Х. Жылуновіч збліжаецца з гуртком студэнтаў-беларусаў. Яго палітычныя погляды ў той час фарміраваліся пад уплывам беларускага нацыянальнага руху. Ён аб'ядноўваў леварадыкальныя групы Беларусі, што ўзніклі пад уплывам рэвалюцыйнага ўздыму 1905—1907 гг. Сюды ўваходзілі «...кадры новых прыходцаў... з гушчы сялян ды рамеснікаў, якія... унясылі ў яе свае, адпавядаючыя сацыяльнаму стану мэтады і характар»¹. Левыя групы вялі сваю прапаганду не толькі праз розныя гурткі, яны ўдзельнічалі ў «...наладжванні спектакляў, літаратурных вечарынак і ў выданні газет»².

У 1916 г. такая група ўзнікла пры газеце «Дзянніца», якую выдаваў З. Х. Жылуновіч. У свабодным развіцці беларускага і іншых народаў Расіі супрацоўнікі газеты бачылі асноўную ўмову поспеху дэмакратычных пераўтварэнняў і сацыяльнага прагрэсу.

З перамогай лютаўскай буржуазнай рэвалюцыі беларускі нацыянальны і рэвалюцыйны рух набывае незвычайны размах і глыбіню. Апантанасць З. Х. Жылуновіча беларускім нацыянальным рухам пераходзіць у гэты час у плоскасць практычнай дзейнасці. У сакавіку 1917 г. ён становіцца адным з прызнаных лідэраў Беларускай сацыялістычнай грамады (БСГ), адроджанай пасля 1907 г.

У 1917 г. БСГ з лева-народніцкай ператварылася ў нацыянал-дэмакратычную партыю з шырокім спектрам розных плыняў, аб'яднаных галоўнай мэтай — рашэннем беларускага пытання ў яго нацыянальна-дзяржаўнай і сацыяльна-культурнай формах. Гэта поўнасцю адпавядала поглядам З. Х. Жылуновіча як палітычнага і грамадскага дзеяча.

Ва ўмовах рэзкага пагаршэння становішча народных мас (імперыялістычная вайна, разруха, голад) пачаўся актыўны працэс іх «палявання», які адбіўся і на падтрымцы іх леварадыкальных патрабаванняў большавікоў. На аснове супадзення інтарэсаў рабочага народа і асноўных патрабаванняў левых рэвалюцыйных партый стаў складвацца блок з большавікамі. Да яго далучылася левая плынь БСГ у складзе Петраградскай, Маскоўскай, Бабруйскай арганізацый. Гэты працэс збліжэння затрымліваў даволі востры супярэчнасць ў падыходзе да нацыянальнага пытання. Масцовыя лідэры большавікоў лічылі яго падпарадкаваным і другарадным. Гэта выклікала рэзкую нязгоду з боку нацыянальна-дэмакратычных партый і арганізацый, для якіх гэтае пытанне было галоўным. Асновай усёй палітычнай дзейнасці было яно і для З. Х. Жылуновіча.

Як адзін з лідэраў БСГ ён пападае ў эпіцэнтр палітычнай барацьбы на Беларусі. У сакавіку 1917 г. прымае ўдзел у з'ездзе беларускіх нацыянальных арганізацый, які адбыўся ў Мінску. На ім былі прадстаўлены амаль усе партыі і плыні беларускага нацыянальнага руху. З. Х. Жылуновіч як адзін з аўтарытэтных дзеячаў нацыянальнага руху быў абраны ў кіруючы орган з'езда — Беларускі нацыянальны камітэт (БНК).

БНК абвясціў сваёй мэтай культурна-нацыянальнае адраджэнне беларускага народа. Яго праграма прадугледжвала прызнанне найбольш падыходзячай формай дзяржаўнасці Беларусі — аўтаномію ў складзе Расійскай дэмакратычнай рэспублікі. Але галоўная праблема — нацыянальнае пытанне — на з'ездзе вырашана не было. І больш таго, БНК планавалі «арганізаваць Беларусь», спадзяючыся на падтрымку Часовага ўрада, які наогул не збіраўся вырашаць беларускае пытанне, нават ва ўрэзаным выглядзе³.

Супярэчлівая і непаслядоўная палітыка БНК, непапулярнасць у сялянскіх мас старшыні камітэта памешчыка Р. Скірмунта прывялі да таго, што камітэт перасталі падтрымліваць асноўныя сілы нацыянальна-дэмакратычнага руху. У сувязі з гэтым у Мінску ў ліпені 1917 г. быў праведзены з'езд прадстаўнікоў беларускіх нацыянальных арганізацый, на якім была створана Цэнтральная Рада беларускіх нацыянальных арганізацый (у далейшым рэарганізавана ў Вялікую беларускую раду). З. Х. Жылуновіч быў абраны членам яе выканкама, дзе паслядоўна адстойваў ключавое пытанне аграрнай праграмы — аб безвыплатнай перадачы зямлі ў рукі тых, хто яе апрацоўвае. Летам 1917 г. на канферэнцыі БСГ яго выбіраюць у склад Цэнтральнага камітэта. Як лідэр БСГ Жылуновіч імкнецца

кансалідаваць дэмакратычныя сілы ў партыі. У той жа час ён заставаўся адным з кіраўнікоў Петраградскай арганізацыі БСГ. Яе курс на ўцягненне рабочых-беларусаў у партыйную працу, на думку Жылуновіча, быў збаўленнем ад правай небяспекі ў самой арганізацыі і акрэсліў «у хуткім часе выразны раскол у Сацыялістычнай Грамадзе»⁴. Умацаванне рэвалюцыйна-дэмакратычных тэндэнцый у Петраградскай арганізацыі БСГ ператварыла яе, па сутнасці, у цэнтр левай плыні партыі.

Па ініцыятыве Петраградскай арганізацыі 14 кастрычніка 1917 г. быў скліканы III з'езд БСГ. Яго арганізатары нацэльваліся перагледзець старую праграму, прынятую ў 1906 г., у сувязі са змяніўшыміся абставінамі ў краіне і аб'яднаць усе нацыянальна-дэмакратычныя сілы. Але на з'ездзе разгарнулася вострая дыскусія па пытаннях рэвалюцыйнага і рэвалюцыйнага шляху развіцця, стратэгіі і тактыкі партыі, адносінах да будучай рэвалюцыі. Дасягнуць згоды паміж правай і левай плынню БСГ як па стратэгічных, так і па тактычных пытаннях Жылуновічу не ўдалося. У далейшым левая плынь, прадстаўленая Петраградскай, Маскоўскай і Бабруйскай арганізацыямі, адмовілася падпарадкавацца рашэнням з'езда і патрабаванням ЦК. З. Х. Жылуновіч каменціраваў вынікі з'езда так: «Адгэтуль пачалося існаванне дзвёх частак БСГ — левае і правае»⁵.

Трэба адзначыць, што ні БСГ як самая масавая і аўтарытэтная партыя ў беларускім нацыянальна-вызваленчым руху, ні яе левае крыло не дасягнулі адчувальных поспехаў у рашэнні праблем сацыяльнага і нацыянальна-дзяржаўнага развіцця рэспублікі. Вялікая доля віны ляжыць тут на кіраўніках мясцовых партыйных арганізацый большавікоў, якія ў сваёй дзейнасці ігнаравалі эканамічныя, палітычныя і сацыяльныя ўмовы краю, нацыянальныя імкненні розных слаёў насельніцтва, асабліва інтэлігенцыі.

Кастрычніцкую рэвалюцыю З. Х. Жылуновіч прыняў як непазбежнасць, заканамерны працэс гістарычнага развіцця. З'яўляючыся паслядоўным дэмакратам, ён непакоіўся, каб далейшае развіццё рэвалюцыйнага працэсу не пайшло ў крайне жорсткіх большавіцкіх формах. Але яго вабіла шырокая сацыяльная праграма большавікоў, якая адказвала патрабаванням народных мас. Гэтая дваістасць З. Х. Жылуновіча праявілася ў ацэнцы ім вынікаў I Усебеларускага з'езда, які праходзіў у Мінску 15—17 снежня 1917 г. Лініяй размежавання на ім асноўных палітычных сіл ізноў з'явілася нацыянальнае пытанне. Адна частка дэлегатаў, так званыя абласнікі (прадстаўнікі Беларускага абласнога камітэта пры выканкаме Усерасійскага з'езда сялянскіх дэпутатаў), адстойвала патрабаванне аўтаноміі Беларусі ў складзе Расійскай федэрацыі. Другая — «незалежнікі» (дзейчы правага крыла БСГ) — патрабавала незалежнага існавання Беларусі ў форме буржуазнай парламенцкай рэспублікі. Толькі невялікая група дэлегатаў, у якую ўваходзіў і З. Х. Жылуновіч, выступала за існаванне Беларусі ў форме нацыянальна-дзяржаўнай аўтаноміі на аснове прызнання асноўных патрабаванняў Савецкай улады. Але голас гэтай групы не быў пачуты ў жорсткім процістаянні дзвюх асноўных плыняў.

У выніку, 17 снежня пасля вострай палітычнай барацьбы з'езд прымае рэзалюцыю аб зацвярджэнні «рэспубліканскага дэмакратычнага строю ў межах Беларускай зямлі»⁶. Рэзалюцыя вывала незадаволенасць кіраўніцтва Паўночна-Заходняга абласнога камітэта РСДРП(б), што прывяло да роспуску з'езда. В. Кнорын праз некаторы час так тлумачыў гэты факт: «Усебеларускі з'езд быў распушчаны за нацыяналістычна-кантрэвалюцыйныя імкненні»⁷. І ў далейшым пазіцыя кіраўнікоў Паўночна-Заходняга камітэта РСДРП(б) у асобе А. Мяснікова, В. Кнорына і іншых процістаяла любым спробам самавызначэння Беларусі. Гэта памылковая пазіцыя трымалася, з аднаго боку, на веры ў хуткую перамогу сусветнай пралетарскай рэвалюцыі, якая змяце ўсе нацыянальныя формы дзяржаўнага ладу жыцця народаў. З другога боку — на ўпэўненасці ў тым, што беларусы не з'яўляюцца асобнай ад рускіх нацыяй. Гэтае неразуменне ў будучым знайшло трагічнае адлюстраванне ў лёсе З. Х. Жылуновіча. Ён вельмі балюча ўспрыняў факт роспуску Усебеларускага з'езда і сваю незадаволенасць разам з дэлегатам Грыбам выказаў на III Усерасійскім з'ездзе Саветаў. Гэты з'езд прыняў вышпленне беларускага дэлегата да ведама, аднак у сувязі з пагаршэннем становішча ў краіне — пагразай нямецкай акупацыі — якіх-небудзь дзейсных мер не прыняў. Праўда, ужо 11 сакавіка 1918 г. Маскоўская і Петраградская арганізацыі БСГ па ініцыятыве З. Х. Жылуновіча прынялі рэзалюцыю, у якой адкрыта выказвалася «нязгоднасць іх з працаю й пастановамі беларускага з'езду»⁸.

Такія адносіны З. Жылуновіча да з'езда дыктаваліся пэўнымі прычынамі. У палітычнай сферы яму імпанавала ідэя міжпартыйнага саюза. Ён ускладаў вялікія надзеі на блок большавікоў і левых эсэраў, які склаўся пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі і быў замацаваны на дзяржаўным ўзроўні. Але ў выніку ўзброенага

выступлення апошніх у ліпені 1918 г. у краіне быў, па сутнасці, выключаны любы намёк на шматпартыйнасць. Такім чынам, З. Х. Жылуновіч як чалавек высокай культуры, які прайшоў складаны шлях пошукаў свайго месца ў вострай палітычнай барацьбе, быў пастаўлены самой логікай часу перад выбарам: стаць на адну з дзвюх пазіцый у гэтай барацьбе, таму што трэцяй не было. Фармальна застаючыся членам левага крыла БСГ, у кастрычніку 1918 г. ён уступае ў РКП(б)⁹.

Безумоўна, З. Х. Жылуновіч дапускаў памылкі ў сваёй палітычнай дзейнасці, быў упартым у адстойванні сваёй пазіцыі і поглядаў. Аднак палітычная мэтазгоднасць яго тых або іншых учынкаў выяўлялася ў жаданні хутчэй адрадзіць беларускую дзяржаўнасць, культуру, усё тое, што звязана з самабытнасцю і самім існаваннем беларускага народа.

Жыццё народнага паэта, акадэміка, выдатнага палітычнага і грамадскага дзеяча нельга назваць лёгкай. Менавіта ў сілу сваёй гарачай прыхільнасці да ўсяго таго, што ўключалася ў паняцце нацыянальнага фактару, ён часцей за іншых апынаўся пад агнём крытыкі так званага сталінскага падыходу да вырашэння нацыянальнага пытання.

¹ Жылуновіч Д. Ф. // Польша. 1926. № 6. С. 80.

² Ён жа // Беларусь (нарысы гісторыі, эканомікі, культуры і рэвалюцыйнага руху). Мн., 1924. С. 184.

³ Гл.: Турук Ф. Беларускі рух. М., 1921. С. 86.

⁴ Жылуновіч Д. Ф. // Польша. 1923. № 5—6. С. 146.

⁵ Там жа. 1928. № 10. С. 76.

⁶ Турук Ф. Беларускі рух. С. 34.

⁷ Кноры В. Рэвалюцыя і контррэвалюцыя ў Беларусі. Ч. 1. Смаленск, 1920. С. 64.

⁸ Жылуновіч Д. Ф. // Польша. 1923. № 3—4. С. 71.

⁹ НАРБ. Ф. 15, воп. 28, спр. 10, арк. 9.

Э. М. ЗАГОРУЛЬСКИЙ

ПРОВЕРКА ОДНОЙ ИЗ ГИПОТЕЗ НАЧАЛА СЛАВЯН

Еще в 70-х гг. мной была предложена идея о начале славянского этногенеза в середине III тыс. до н. э. в ареале между Эльбой и Неманом. В качестве первой славянской археологической культуры я взял культуру шаровидных амфор¹. Хотя эта идея основана на данных лингвистики, археологии и антропологии, она, как и любая другая гипотеза, должна периодически пересматриваться через призму различных источников, имеющих отношение к славянскому этногенезу.

Касаясь теоретических аспектов славянского этногенеза, археология и лингвистика согласны с тем, что славяне, как и балты, и германцы, всего вероятней, сформировались под действием этнического субстрата в процессе миксации индоевропейцев с местным неолитическим населением Европы, приведшей к глубокой трансформации этнических компонентов будущих славян. Лингвисты полагают, что разделение северной группы древнеевропейцев началось вскоре после их здешнего расселения².

Исходя из этих посылок, следует признать, что первая археологическая культура славян должна была отразить все эти особенности своего формирования. Ее существование должно приходиться на период, когда в этот регион уже проникли индоевропейцы, а в ее характеристике должны присутствовать культурные элементы, характерные как для индоевропейцев, так и для местных культур европейского неолита, т. е. она должна отразить факт культурного и этнического смешения. Этим условиям полностью соответствует культура шаровидных амфор. Ей предшествовала местная доиндоевропейская культура воронковидных кубков, а сама она представляла поразительное смешение как элементов культуры воронковидных кубков, так и черт, свойственных индоевропейским мигрантам из южных степей Восточной Европы. Не случайно многим археологам культура шаровидных амфор представлялась загадкой («великая загадка европейского неолита», по И. Форссандеру). Хотя археологи и спорили, чему ближе она — культуре воронковидных кубков или культурам шнуровой керамики, думается, что это не столь уж важно. Культура просто оказалась смешанной, и в ее становлении приняли участие как местные племена с культурой воронковидных кубков, так и пришлые племена индоевропейцев. Это была действительно первая по времени археологическая культура, четко отразившая процесс мик-